

Karel Pstružina: Prspěvek k Mind - Body problému.

Resumé: Mind - Body problém, jak je obvykle v současné literatuře nazýván, je multidimenzionální a proto umožňuje nejrůznější přístupy. Příznivci fyzikalismu a mentalismu nenacházejí smíření v dualistickém přístupu, ale naopak, dualismus se přičleňuje jako jedna ze soupeřících stran usilující o vysvětlení Mind - Body problému. Neklademe si za cíl této subkapitoly podat přehled o jednotlivých přístupech, ale vyslovit se k meritu věci. Zastáváme stanovisko, že mysl je samostatnou kvalitou.

Klíčová slova: Mind - Body problém; myšlení; dualismus;

Poznatky o podmiňování či orientaci naší činnosti tvorbou endogenních opiátů mozkiem; zaměření na jevy vzbuzující libost a zasouvání negativně hodnocených jevů do podvědomí a nevědomí; to vše vybízí k tomu, aby k již jednou odloženému problému vzájemného vztahu mysli a těla, přesněji řečeno mysli a mozku, bylo zaujato stanovisko.

Mind - Body problém, jak je obvykle v současné literatuře nazýván, je multidimenzionální a proto umožňuje nejrůznější přístupy. Už jen o tyto přístupy je sváděna polemika, natož pak o jednotlivé obsahové argumenty. Příznivci fyzikalismu a mentalismu nenacházejí smíření v dualistickém přístupu, ale naopak, dualismus se přičleňuje jako jedna ze soupeřících stran usilující o vysvětlení Mind - Body problému a pro jistotu vyčlení ze sebe i "Double aspect theory". Postupně se pak ještě začnou specifikovat školy funkcionalismu nebo fenomenologie a behaviorismu, aby některou ze stránek daného problému zdůraznily.

Neklademe si za cíl této subkapitoly podat přehled o jednotlivých přístupech, ale vyslovit se k meritu věci.⁴⁶⁾ Zastáváme stanovisko, že mysl je samostatnou kvalitou. To ovšem neznamená, že by projevy mysli nebyly determinovány konkrétními procesy, které se v centrální nervové soustavě odehrávají, avšak zároveň je nutné poznamenat, že mysl může určovat nejen průběhy podnětů po jednotlivých neuronálních drahách, ale i samotnou existenci centrální nervové soustavy.

Ontologicky svébytný statut mysli však nelze prioritně vysvětlit z procesů její emergence, to znamená na pozadí kvantity a frekvence stimulů probíhajících v mozku, ale jen tak, že již od počátku se zaměříme na její nejvlastnější proces, kterým je myšlení a poukážeme na to, že myšlení má ve své podstatě perpetuálnost.

V běžném životě je nejčastěji tento neutuchající proud myšlenkové aktivity ztotožňován s vnitřní řečí, nebo s generováním představ denního snění. Takto je brán jako nikdy

neutuchající tok cogitationes, který je vnitřním komentářem našeho života skrývajícím podstatné prvky naší sebeidentity. Může být brán také v souvislosti s logickými operacemi prováděnými při řešení problémů, nebo s vybavováním paměťových záznamů. Ve všech těchto případech je myšlení úzce vázáno na jazyk nebo představy, ztrácí se za nimi, je jimi překrýváno. Proto je často ztotožňováno s jazykem.

Z našich dosavadních úvah však vyplývá, že takto myšlení v ontologickém slova smyslu určit nelze. Myšlení je mnohem více samotným průběhem, který může operovat s čímkoli (pojmy, představami, tóny, symboly, čísla ...), avšak vždy s něčím, samo je však oním čistým proudem, který pojmy, představy, tóny, symboly, čísla, ... unáší, smíchává je, avšak je za nimi jako něco samostatného.

Charakterizujeme-li tedy myšlení jako perpetuální discourse, pak při hledání jeho samotného nemůžeme vycházet ze jsoucna, jehož by bylo projevem, ale z jeho spontaneity. Považujeme tedy myšlení za autonomní ve smyslu sebe-postačujícího důvodu, a neredukovatelnosti nebo nepřevoditelnosti na cokoli jiného. To proto, že je jednoduché. Myšlení je jednoduchý pohyb, který ve své perpetuálnosti se artikuluje tím, že je vždy myšlením "o". Může se zdát, že tento jeho projev je jeho vázáním se na jsoucno, v němž se projevuje jako jeden z jeho módů, provádějící další difference, avšak naše charakteristika je opačná. Jednoduchý pohyb, jímž je myšlení, vytváří vždy reflexi bytí jsoucího a tím konstituuje bytnosti.

To se většinou váže na řeč, logos, avšak myšlení je jejím pohybem, nikoli řečí samotnou. Je za řečí, je tím, co řeč umožňuje. Může se však od řeči odpoutat a vykonávat reflexe bytí jsoucího i na úrovni percepce (smyslové jistoty), nebo na druhé straně na úrovni apodiktické jistoty pravdy o bytnostech, jež řeč není schopna postihnout.

Aby bytnosti mohly být takto pohybem myšlení konstituovány, je nezbytné odlišit vrstvu myšlení od jsoucna. Jestliže bychom to neučinili, byla by ontologická koncepce kontradická. To proto, že by neumožňovala pojmut mnohost jako jedno a celkovost jinou cestou, než tím, že se jedna z mnohostí vyčlení jako to, co tuto difference jsoucna na bytnosti provádí, a sice myšlení. A tak mimo původní rozčlenění na myšlení a jsoucno není další difference jsoucna na bytnosti možná. Je však nutno vzít v úvahu, že i toto prvotní vyčlenění myšlení nemůže provést nic jiného, než myšlení samo. A právě proto myšlení není vyvoditelné ze jsoucna, neboť by se nejprve samo muselo vyčlenit.

Mnohem snadnější je přijmout jako východisko samostatnost myšlení, které je zde vedle jsoucna a které provádí jeho difference na bytnosti.

Při popisování procesu, jímž myšlení konstituuje bytnosti, je možné se opírat o již objasněné procesy, zejména z kapitoly II.2. Vnímání.

Myšlení v discoursu provádí srovnávání mezi aktuálními percepty a endocepty, to znamená, že říká "to není ono", nebo "to je ono". V základu tohoto procesu stojí tedy negace a identita. Tím se vjem a předmětnost, která vjem vyvolala, konstituuje. Pokud však nemáme v sobě vybudovaný myšlenkový obraz světa, to znamená endocepty, které předchází percepci, to je pravděpodobně před pubertou; nebo jedná-li se o vjem nový, pak myšlení nemá svůj vlastní základ pro srovnání, nemá endocept, a proto konstituce bytnosti je utvářena jen na základě srovnávání vjemu s jinými vjemy, to znamená na základě negace, neboť jinak nelze vjem určit. Řekněme, že v předpubertálním stadiu ontogenetického vývoje na úrovni smyslové jistoty určíme "slanost" jako "ne-hořké", "ne-kyselé", "ne-sladké".

Myšlení však má i další doménu, kterou je řeč. V každém pojmu je negace a tím i konstituce bytnosti završena. Pojem v sobě automaticky obsahuje možné negace bytnosti oproti jiným bytnostem a tím i její konstituci. Pojem je již uskutečněná difference a proto je určitým pojmenováním předmětností, nebo idejí. Myšlení zde nemusí komparovat pojem s jinými pojmy nebo percepty, aby určilo bytnost, ale může pojmy kombinovat a tak se dopracovat k souvislostem.

V obou rovinách však myšlení vystupuje jako samostatné a neredukovatelné na jsoucnost, jako něco, co svou neustálostí a spontaneitou stojí jako jsoucnost. Přitom obě tyto charakteristiky, to znamená neustálost a spontaneita, jsou rozhodující pro přiznání ontologické samostatnosti, neboť znamenají, že myšlení má iniciaci v sobě samém a nikoli v něčem mimo ně. Zároveň je neutuchajícím proudem ne-vázaným vazbou, v nichž se projevuje, tedy vazbou s pojmy, představami, tóny, symboly, čísly..., které artikuluje. Myšlení se neprojevuje díky pojmům, představám, atd., ale ty jsou díky myšlení. Ony jsou vázány na myšlení, nikoli myšlení na ně.

Přijmeme-li jako ontologické východisko, že myšlení je jako jsoucnost, že je svébytné, pak lze zpětně pohlédnout na Mind - Body problém.

Zdá se, že elegantním řešením by bylo přijetí názoru, že to, co se děje v mozku a to, co se děje v mysli je jedno a totéž, že je to jen různé pojmenování těchže procesů a že závisí jen na tom, jakým slovníkem disponujeme. S tímto názorem vystoupila M. Warnock ve své práci "Memory". Zároveň však říká, že je jen jediná námitka, kterou lze brát vážně, a to lokální určení mozkových procesů a nelokalizovatelnost idejí, neboť jedna a tatáž věc nemůže být zároveň někde v prostoru umístitelná a zároveň nebýt v prostoru umístitelná.⁴⁷⁾

Toto hledisko nás však opět zatahuje do stejného problému, neboť předjímá jsoucí jako jedno a přenáší provádění difference do oblasti sémantické. Je to třeba vidět již na používání pojmu lokalizace. Pojetí prostoru je u Warnock nadřazeno kategoriím mysli a těla a je něčím, co má vytvářet přechod či sjednocení obou světů. Prostor myšlenkových procesů přece nemusí být týž jako u fyzikálních procesů. Prostor ve světě myšlení nemusí být vůbec žádný, nebo může mít úplně odlišnou strukturu. A tak je to se všemi kategoriemi. Pokládáme-li myšlení za ontologicky samostatné, pak je nutné pro tuto rovinu jsoucnosti vytvořit také samostatný kategoriální aparát, který umožní pochopení tohoto světa bez neustálého srovnávání se světem fyzikálních entit.

A také otázka původnosti, ať již je řešena odvozením, nebo i samostatností založené na emergetismu, je v předkládané ontologizaci myšlení zcela nadbytečná. Emergetismus vysvětluje sice myšlení jako samostatné a neredukovatelné v ontologickém smyslu, ale zároveň jako vyvoditelné ze základu jsoucího na základě jeho vývoje.

Emergetismus se snaží o překlenutí hledisek fyzikalismu a mentalismu, které převládají v určitých obdobích v závislosti na tom, jak se proměňuje naše poznání o pochodech v mozku.

Fyzikalismus upřednostňuje fyzikální procesy, proti stojící mentalismus procesy duševní a t.zv. dvouspektrová teorie není ničím jiným, než obdobou psychofyzického paralelismu.

Podívejme se podrobněji na jednotlivá stanoviska tak, že se pokusíme objasnit, co se v nás odehrává při určitém jevu - např. pijeme-li vodu, a jak tento jev vysvětlují fyzikalismus a mentalismus.

Mám-li žízeň, pak tato myšlenka, nebo pocit vzniká tak, že mé tělo vysílá podněty do mozku a tyto jsou zpracovávány, výsledkem čehož je pocit žízně.

Tělo potřebuje tekutiny a proto vysílá podněty. Faktická potřeba je zde základním stimulem, který je vyslán k mozku, kde jsou podněty zpracovávány, takže dojde k myšlenkové reflexi potřeby a orientaci našeho chování na vyhledávání zdroje uspokojujícího tělesnou potřebu.

Je nepochybné, že k takovýmto procesům dochází, a že vysvětlení, jaké nabízí fyzikalismus, postihuje do značné míry proces uvědomění si potřeby i chování člověka. Duševní procesy jsou jen podmíněny fyzikálními procesy probíhajícími v těle a v mozku, jsou jejich výsledkem umožňujícím jejich co nejperspektivnější a nejefektivnější zabezpečení.

Co se však stane, je-li tělo dostatečně nasyceno tekutinou a přesto pocítíme chuť napít se, např. sedíme-li s přítelem v družné zábavě, nebo ještě lépe, vsadíme-li se s přítelem, že vypijeme 5 litrů vody. Jde o stimul, který lze také vysvětlit v rámci fyzikalismu?

Jistě že ne. V takovémto případě tělo nepocítuje potřebu tekutin a nevysílá podněty do mozku a ani si nejsme vědomi žízně a přesto pijeme vodu. Zde nebudeme hovořit, že máme potřebu tekutin, ale že jsme motivováni k tomu, abychom vodu pili. Motívem nám může být výše sázky, nebo prestiž, kterou dosáhneme, když sázku vyhraje, nebo vůle dokázat si své schopnosti. Lze např. společenskou prestiž, nebo vůli rovněž vysvětlit z hlediska fyzikalismu(?), nebo již jde pouze o mentalistické hledisko, t. zn. takové, kdy duševní uvědomění určuje procesy v mozku a následně i chování, včetně aktivit jednotlivých tělesných orgánů?

Abychom prestiž nebo vůli vysvětlili z fyzikalistického hlediska, museli bychom se patrně dopouštět mnoha nepřesností a vysvětlení by bylo velmi složité a nepostihlo by patrně všechny aspekty.⁴⁸⁾

Přijatelnější je v tomto případě vysvětlení mentalistické, zakládající se na specifických duševních procesech, které jsou nadřazeny programům řízeným fyzikalistickými hledisky. Nejčastější interpretace těchto duševních procesů se zakládá na myšlence emergetismu, t. zn. na stanovisku, že se může objevit nová, neredukovatelná kvalita strukturálním nakupením fyzikálních procesů. T. zn. v našem konkrétním případě, že vzniká duševní kvalita - vůle vypít vodu, nebo společenská prestiž, ze strukturálního nakupení neuronů a jejich bioelektrických a biochemických procesů.

Základem emergetismu z ontologického hlediska je koncepce vyjádřitelná slovy K.R. Poppera "existují skutečné novosti", to je taková jsoucna, která jsou samostatná a neredukovatelná na svůj základ. Ta stojí proti koncepci (vypůjčíme-li si opět terminologii K.R. Poppera) "nic nového pod sluncem", což znamená, že vše co jest, veškerá pestrost jsoucna má svůj prazáklad v jednom (snad Parmenidovském) a je na tento svůj prazáklad redukovatelná. V našem případě tedy duševní procesy nelze redukovat a tudíž ani vysvětlit na základě bioelektrické a biochemické aktivity neuronů, či neuronálních modulů, ale duševní procesy jsou něčím samostatným, jsou nadřazeny neuronálním procesům a podřizují si je. Což by konkrétně znamenalo, že potřeba prestiže nebo vůle, jako duševní proces si vynutí takovou výměnu bioelektrických a biochemických impulsů na neuronových sítích, že dotyčný člověk vypije vodu, i když už nemůže, neboť je podroben diktátu duševních pochodů.

Vůle, či duševní procesy určují, které programy budou v mozku generovány a které budou inhibovány. Mentalismus nadřazuje ve všech případech duševní procesy fyzikálním, duše řídí vše, bioelektrické a biochemické procesy jsou jen vykonavatelem, zprostředkovatelem, nemají však žádnou subjektivitu ve smyslu - "z čeho pochází aktivita".

Emergetismus se tím snaží vysvětlit vznik samostatných a nezávislých procesů, nebo substancí. Stěžejní otázkou pro přiznání samostatnosti a neredukovatelnosti duševních procesů je forma jejich vytvoření. Emergetismus vysvětluje vznik kvality nakupením elementů nad určitou kritickou hranici, kdy tyto elementy se stávají součástí určité struktury nadřazené činností prvků.

Každý element je ve vztazích s jinými elementy a právě v těchto vztazích projevuje to čím je, projevuje své vlastnosti a svá specifika. Jeho základem je snaha o zachování, kterou dosahuje nejen vnitřním uspořádáním, ale také svým zařazením ve vztazích s jinými elementy, spolu s nimiž vytváří strukturovaný celek. Element je v síti interakcí s jinými elementy a jeho postavení je určeno atraktory a sukcesory, t.zn. takovými interakcemi, které mu dovolují nejvhodněji využít jeho vnitřní strukturu. Atraktor je původnější interakce, neboť naznačuje elementu příhodné vlastnosti jiných elementů. Je to interakce dovolující elementu uchovat se a element je touto interakcí přitahován. Sukcesor pak je následnou interakcí, v níž element reprodukuje své vztahy s jinými elementy dané struktury.

Zde je počátek emergence nové kvality, protože element posiluje jen ty interakce, které jsou jeho předností a dostává se tak do závislosti na struktuře, v níž působí. Tím je vtažen do interakcí a vlastně již není jen něčím samostatným, ale je možný jen jako součást určité struktury. Jestliže tato struktura je dostatečně komplexní, ve smyslu své reprodukce, t.zn., jestliže její složitost překročila kritickou hranici, pak již je samostatnou novou kvalitou, skutečnou novostí.

Nakupení elementů nad tuto kritickou hranici je většinou dáno tím, že struktura musí reagovat na své prostředí. Proto se tato struktura váže s jinou strukturou mající silný atraktor. A tak struktura vstoupí do interakce s další a pokud je tato interakce i sukcesivní, pak posilují ve svých vnitřních interakcích vhodnější z hlediska nového celku. Nehodící se interakce, či případně elementy jsou vypuzovány, pokud nejsou schopny modifikace, t.zn. pokud neprokáží vlastnosti, které novému celku vyhovují.

Při dostatečném množství elementů, substruktur má takto vzniklý celek zároveň i vnitřní dynamický charakter, neboť nejen že neustále reaguje na své okolí, ale reaguje také na své vnitřní stavy. Některé z jeho elementů mají negativní sukcesory, jiné pomocí atraktoru přitahují nové a nové elementy a tak proměňují původní síť interakcí. Celek má stále vnější i vnitřní stimuly, s nimiž se vyrovnává a to je vlastně již novost, která je neredukovatelná na své prvky, nebo subčásti. Je zapotřebí ji vysvětlovat z jejího samostatného chování.

Emergetismus může takto vysvětlit duševní potřeby a podřídít všechny bioelektrické a biochemické stimuly probíhající v mozku pod diktát těchto duševních procesů, avšak zároveň se daří jejich vznik vysvětlit z procesů fyzikálních.

To však je jen jeden proud, který se dá zařadit k mentalismu. Mentalismus je však možné vykládat jako velmi rigidní stanovisko, v němž se budeme na celý proces dívat z hlediska duše, jejíž existence se odvozuje z absolutní substance, která oživuje objekty. Tělo bez duše není ničím, než tělesem, t.zn. objektem stejným jako jiné objekty a podrobujícím se zákonům

fyziky. Duše se může realizovat mnoha formami, jedna z nich je prostřednictvím těla. Zastánci tohoto názoru většinou tvrdí, že duše je nesmrtelná a má možnost reinkarnace. Mentalismus však z ontologického hlediska nepředstavuje alternativu, neboť jsoucí je všeho základem, i když má mentální povahu.

Tyto koncepce tedy pracují se stále stejným kategoriálním aparátem a jen takové ontologické založení myšlení, které bere myšlení jako samostatné a neredukovatelné a zároveň i bez nutnosti vyvození ze jsoucího ať již v podobě fyzikalismu, mentalismu, nebo emergetismu, může být alternativní. Jde tedy o to, nebrat myšlení v řádu jsoucího.

(c) Karel Pstružina

kat. filosofie VŠE

W. churchilla 4,

Praha 3, 130 00

Czech Republic